

Міністерство освіти і науки України

Київський національний лінгвістичний університет

**Кафедра педагогіки, методики викладання іноземних мов та
інформаційно-комунікаційних технологій**

Курсова робота

з педагогіки на тему: «Шкільництво у Запорізькій Січі»

студентки групи СОа 14-20
педагогічного факультету романо-германської
та української філології,
спеціальності 014 Середня освіта,
спеціалізації 014.021 Англійська мова і література
освітньої програми Іноземні мови та літератури, методика навчання іноземних
мов і зарубіжної літератури (англійська мова і друга західно-європейська мова)
Шульгач Юлії Олександрівни

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Кудіна В. В.

Кількість балів –

Національна шкала –

Оцінка ЄКТС –

Члени комісії: _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ШКОЛА І ОСВІТА ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ.....	5
1.1 Освіта Запорізької Січі	5
1.2 Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі.....	9
1.3 Діяльність козацьких шкіл в Україні.....	13
РОЗДІЛ 2. КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ЯК УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ СВІТОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ.....	16
2.1 Козацька педагогіка - невід’ємний складник української етнопедагогіки.	16
2.2 Виховне значення образу Івана Сірка	20
ВИСНОВКИ.....	24
РЕЗЮМЕ.....	26
RESUME	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	28

ВСТУП

Актуальність теми. Тема шкільництва Запорізької Січі є цікавою та важливою сьогодні з кількох причин.

По-перше, історія Запорізької Січі є складовою частиною історії України та визначною подією в боротьбі за національну незалежність. Шкільництво було однією з найважливіших інституцій у Запорізькій Січі, де діти вчилися не тільки читати, писати та рахувати, а й знайомилися з воєнною справою, звичаями та традиціями козацького життя. Вивчення історії шкільництва Запорізької Січі допоможе краще зрозуміти минуле України та сутність національної ідентичності.

По-друге, дослідження шкільництва Запорізької Січі може мати практичне значення для сучасної освіти. Багато з ідей та методів, що використовувалися в козацьких школах, можуть бути корисними і в сучасній освіті. Наприклад, активні методи навчання, практична спрямованість навчання та розвиток лідерських якостей були важливими складниками козацької освіти.

По-третє, вивчення шкільництва Запорізької Січі може сприяти збереженню та відродженню козацької традиції в Україні. На фоні зростаючої популярності козацтва та козацької культури, дослідження історії козацької освіти може стати важливим елементом збереження та популяризації козацької спадщини.

Історію шкільництва Запорізької Січі вивчали багато науковців різних дисциплін. Серед них можна виділити таких дослідників, як О. Афанович, С. Бабишин, В. Голобуцький, В. Тимофєєв, П. Сас, М. Левківський, Д. Яворницький, Д. Федорченко та інші.

Науковці досліджували різні елементи шкільництва Запорізької Січі, зокрема:

- організацію та структуру козацьких шкіл;

- зміст освіти в козацьких школах (навчання читанню, письму, рахунку, грамотності, знайомство з різними ремеслами, воєнною справою та зброєю);
- педагогічні методи викладання в козацьких школах;
- роль шкільництва у формуванні козацької культури та традицій;
- взаємовідносини між школами та козацьким гетьманатом.

Вивчення цих елементів дозволяє краще зрозуміти, як функціонували козацькі школи та який вплив вони мали на розвиток козацької культури, освіти та національної ідентичності в Україні.

Об'єкт дослідження – освіта в Запорізькій Січі.

Предмет дослідження – використання козацької педагогіки у вихованні сучасних дітей та молоді, виховання козацької молоді, школи Запорізької Січі.

Метою курсової роботи є дослідження особливостей освітнього процесу та розвитку шкільництва у Запорізькій Січі.

Мета роботи реалізується шляхом виконання таких завдань:

- дослідити особливості розвитку освіти у Запорізькій Січі;
- розкрити тенденції розвитку шкільництва;
- визначити головну мету та завдання козацької педагогіки;
- дослідити Українське козацтво як елемент національної освіти;
- розкрити виховне значення образу Івана Сірка

Методи дослідження: вивчення та аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної та історичної літератури на тему дослідження.

Практична значущість полягає в дослідженні та аналізі освіти та виховання часів козаччини.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, резюме, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ШКОЛА І ОСВІТА ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

1.1 Освіта Запорізької Січі

Українське козацтво мало велике значення для України як політично, так і культурно. Козаки були важливою складовою частиною української історії, бо вони відіграли вирішальну роль у війнах за свою незалежність та територіальну цілісність.

Козаки були першими, хто боровся проти іноземної агресії, захищаючи Україну від наїздів турків, поляків та російських загарбників. Вони показали світові, що українці мають силу та волю боротися за свої права і свободу. Крім того, козаки були символом української національної свідомості та культури.

Українське козацтво було також важливим фактором у формуванні української етнопедагогіки та культури взагалі. Козацька педагогіка, зокрема, відрізнялася своєю рідністю та ефективністю, адже вона передавалася з покоління в покоління у вигляді народних традицій, звичаїв та етичних норм. Багато з цих традицій збереглося і до наших днів, зокрема, козацькі пісні, танці та народні розваги.

Українське козацтво є символом національної гордості та самовизначення українського народу. Багато українців сьогодні продовжують пам'ятати козацьку спадщину та шанувати її як важливий елемент української ідентичності.

Згідно з Володимиром Голубоцьким, Запорізька Січ була створена в другій половині XVI століття у вигляді оборонного укріплення проти татарських нападів. Козаки, які жили на західному узбережжі Дніпра, згуртувалися разом і вирішили заборонити проникнення ворогів на територію своєї землі. Таким чином, Запорізька Січ стала першим центром організованої української опору проти зовнішніх ворогів.

Голубоцький також зазначає, що основні причини виникнення Запорізької Січі були пов'язані з соціально-економічними та політичними умовами того часу, зокрема зі зростанням соціальної напруженості в українському суспільстві та залежністю від іноземних держав[6].

Запорозькі вольності - це комплекс прав та свобод, який мали Запорозькі козаки на території України в XV-XVIII століттях. Ці вольності були закріплені в особливих документах, таких як "Грамота Переяславської Ради" 1654 року та "Права вольності козацького народу" 1783 року.

До основних вольностей Запорозької Січі належали:

1. Самоврядування. Козаки мали право вибирати своїх старшин та військових командирів, які керували життям Січі.
2. Військова служба. Козаки не могли бути примусово призвані до російської або польської армії та заборонялося примусово залучати їх до робіт на панських маєтках.
3. Податкові пільги. Козакам не доводилось сплачувати данину панам або церкві, а також вони були звільнені від деяких державних податків.
4. Вільна торгівля. Козаки мали право на торгівлю без митного оформлення та платежів.
5. Власність на землю. Козаки мали право на володіння землею, яку вони здобували під час війн або купували у місцевих жителів.
6. Судова влада. Козаки мали право на суд у власних судах, які керувалися козацьким правом - січовим статутом [10].

Ці вольності забезпечували високий ступінь самостійності та свободи для козаків, а також розвиток їхньої культури, традицій та звичаїв. Запорозькі вольності стали символом боротьби за національну самостійність та демократію в історії України.

Петро Сас, відомий український письменник та громадський діяч, розглядав козацьку епоху як період української історії, коли були високо ціннісні

орієнтації та певний моральний кодекс. Зокрема, за словами Саса, козаки мали такі моральні цінності:

1. Чесність і правдивість. Козаки завжди дотримувалися принципів чесності та правдивості, не терпіли обману та кривди.
2. Шанобливе ставлення до старших та національних традицій. Козаки поважали своїх старших та національні традиції, що дозволило зберегти українську культуру та ідентичність.
3. Відданість Батьківщині. Козаки прагнули захищати свою Батьківщину від зовнішніх загроз та були готові жертвувати своїм життям заради неї.
4. Відповідальність і справедливість. Козаки завжди несли відповідальність за свої дії та дотримувалися справедливості.
5. Духовна сила та мужність. Козаки володіли великою духовною силою та мужністю, що дозволяло їм долати труднощі та протистояти ворогам.
6. Цінування свободи та індивідуальності. Козаки цінували свою свободу та індивідуальність, що сприяло розвитку української національної свідомості та культури.

Взагалі, моральні цінності козаків були спрямовані на захист національних інтересів, свободи та незалежності України, а також на відстоювання свободи, незалежності та вірності своїм принципам і ідеалам. [13]

Зародження освіти в Запорізькій Січі почалося з XVII століття і було пов'язане з розвитком козацької культури та ідеї національного відродження. Освіта в Січі була спрямована на підвищення рівня грамотності та наукової освіти серед козаків.

Козацька педагогіка мала на меті готувати фізично міцних та здорових воїнів, виховувати національну свідомість та лицарські якості, а також пошану до старших і бажання допомагати іншим. Козаки були виховані у дусі вітчизняних традицій, економіки і політики, та мали на меті будівництво незалежної держави. Козацька система виховання мала три ступені: дошкільне родинне виховання, родинно-шкільне виховання та підвищена освіта. У сім'ях була поважна

атмосфера, панувала культура матері та батька, бабусі та дідуся, роду і народу. Сімейні виховні традиції продовжувалися в школах.

Одним з перших козацьких освітніх закладів була школа, заснована гетьманом Іваном Виговським в 1654 році. Ця школа дозволяла козакам вивчати основи грамоти та математики. Пізніше, в 1678 році, гетьман Іван Брюховецький заснував Козацьку академію в Києві, де викладалися мови, історія, філософія та інші наукові дисципліни.

Однак, найвизначнішим освітнім закладом в Запорізькій Січі стала Колегія братів у Батурині, заснована гетьманом Іваном Мазепою в 1701 році. Ця колегія була однією з найпрестижніших освітніх установ того часу, де викладалися такі предмети, як логіка, етика, математика, географія, історія, теологія та інші. Колегія працювала до 1708 року, коли її закрили після поразки Мазепи в битві під Полтавою[5].

1.2. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі

Освіта мала велике значення для козаків, особливо для еліти. Відомо, що багато козаків, які були на посадах старшин, мали вищу освіту і володіли кількома мовами. Освічені козаки були здатні краще збирати інформацію, здійснювати складніші політичні та дипломатичні переговори, а також були більш здатні до військових та стратегічних розрахунків.

Крім того, освіта мала значення для самої ідеї козацтва, адже козацька державність базувалась на ідеї рівності та свободи, яка потребувала підтримки та розвитку освіти серед народу. Знання допомагали козакам у розвитку своїх суспільних та культурних цінностей, а також у збереженні традицій та історії.

У суспільстві козаків були поширені різні види освіти, включаючи навчання в школах, наставництво старшинами та вчителями, а також самоосвіту через читання книг та інших джерел інформації. Школи на Запорізькій Січі були важливим елементом освіти, яка допомагала формувати козацький елітарний верх та забезпечувала підготовку козацьких старшин.

Шкільництво в Запорозькій Січі зародилося на початку XVIII століття і поступово розвивалося протягом всього періоду існування Січі. Основними завданнями шкіл було навчання грамоти та релігії, а також виховання козацької молоді у дусі національної свідомості та патріотизму[3].

Дмитро Яворницький у своїй праці «Як жило славне запорожське низове військо» писав так: «... в Запорозжжі було чимало шкіл. А самі школи були такі: січова, найвища школа, де вчили і великих, і малих школярів київські ченці, усі з вищою освітою і всі доброго життя і високого розуму; потім того школи монастирські, при Самарському і Нехворощанському монастирях, де вчили теж ченці і звідкіля виходили священники на запорожські села в паланках; нарешті школи церковно-парахвіяльні, які будувались при кожній церкві в паланках. У запорожців був такий звичай, що коли вони мали де в селі будувати церкву, то без шпиталю та без школи не будували її.

Про свої школи запорожці дуже пильнували і клопотались. Якось-то проміж січовими школярами почалась велика хвороба. Запорозжці визвали із Києва лікаря, німця Юста, і привезли його на Січ оглядіти школу. Лікар Юст, оглядівши школу, сказав кошовому отаману, що учнів в Січі дуже багато, а школа для такої сили учнів невелика, і радив вивести учнів в луки, школу добре обрізкати і поширити і тоді уже учити знов.» [20].

У козацьких школах навчання здійснювалося на основі педагогічних принципів, які враховували специфіку учнів і мету їх навчання. Кожна школа мала свої особливості, але загалом в них викладалися такі предмети:

- Читання і письмо. Учні вивчали основи грамотності і дізнавалися про правила письма та розділові знаки.
- Рахівництво. Учні навчалися рахувати, виконувати арифметичні операції та вирішувати задачі.
- Географія та історія. Вивчалися основи географії та історії України, а також знайомилися з історією козацтва.
- Військова справа. Учні вивчали військову теорію, стратегію та тактику.

- Релігійна освіта. Учні знайомилися з основами православної віри та богослов'я.
- Мовознавство. Вивчалися українська мова та граматики.
- Мистецтво. Учні ознайомилися з основами мистецтва та мистецької культури.

Заняття проводилися в класах або відкритих місцях, наприклад, в лісі. Уроки починалися з молитви, потім учні слухали лекції вчителя, а потім здійснювали практичну роботу. Керування навчальним процесом здійснювали директори шкіл та учителі.

Крім того, навчальні плани і програми в козацьких школах були орієнтовані на практичне застосування знань у різних сферах життя, таких як військова справа, дипломатія, право, медицина, торгівля тощо. Наприклад, вивчення іноземних мов, особливо турецької, було важливим для козацької еліти, що займалася дипломатичною діяльністю та здійснювала торгівельні відносини з іншими країнами.

У розкладі занять також зазвичай були передбачені заняття з фізичної підготовки, що було необхідним для підготовки молодих людей до служби в армії та участі у бойових діях. Також учні козацьких шкіл вивчали історію, географію, математику, граматику, релігію та інші предмети, необхідні для отримання повноцінної освіти.

Організація навчального процесу в козацьких школах базувалася на принципах самостійності, дисципліни та відповідальності. Учні повинні були самостійно вивчати матеріал, готуватися до занять та складати екзамени. Дисципліна також була дуже важливою в козацькій школі, де порушення правил поведінки та дисципліни можуть призвести до суворих покарань. Навчальний процес керувався директором школи та його заступниками, які мали великий досвід та знання у питаннях освіти та виховання молоді. Вони також відповідали за проведення уроків, дисципліну, стежили за розвитком учнів і допомагали їм у складних ситуаціях [16].

Щодо рівня освіченості козаків, то Дмитро Яворницький писав так: «От же яке найцікавіше питання у справах запорожських, так це питання про письменство у них. Виявляється, що у запорожців дуже високо стояло письменство. Ми маємо документи архиву запорожського 1763 і 1779 років, із яких видно, що на сотню козаків у куріні тільки менша половина із усієї сотні була неписьменна, а більша письменна: наприклад, із ста чоловік у куріні 47 неписьменних, а 53 письменних, або ж із ста чоловік 40 неписьменних, а 60 письменних. І це тоді, коли російський сенатор князь Долгорукий був неписьменний і замість нього підписувавсь „господинь Мельницькій”»[20].

Рівень грамотності серед козаків коливався в залежності від періоду і місця проживання. У XVII - XVIII століттях, особливо на початку, він був досить низьким, оскільки більшість козаків були селянського походження, які не мали можливості отримати освіту. Однак з часом, з появою козацьких шкіл та збільшенням кількості козаків, які мали можливість відвідувати школи, рівень грамотності почав зростати. І вже в другій половині XVIII століття, як пише Яворницький, більшість козаків були писемними[20].

1.3. Діяльність козацьких шкіл в Україні

Діяльність козацьких шкіл в Україні була значною в період з XVI до XVIII століття. Козацькі школи забезпечували освіту для дітей козаків та інших мешканців України. Основним завданням козацьких шкіл було виховання фізично здорових та морально міцних молодих людей, які мали бути готовими захищати свою Батьківщину та її народ від ворогів.

Перед історією створення козацьких шкіл в Україні слід згадати, що козацька еліта визнавала необхідність освіти для своїх дітей ще з початку XVII століття. У 1620 році було засновано Києво-Могилянську академію, де козацька шляхта навчалася разом з представниками війська та духовенства. Однак, академія була

далеко від західних та південних територій України, де діяли козацькі загони та січі.

Перші згадки про козацькі школи з'явилися в другій половині XVII століття. Найбільш відомими з цих шкіл є монастирські козацькі школи, які з'явилися в Україні у XVII-XVIII століттях. Вони розташовувалися в монастирях та забезпечували освітою дітей козаків-старшин. У цих школах навчалися грамоті, рахунку, релігії та деяких ремесел[3].

Д. Яворницький розподілив запорізькі школи на:

- січові;
- монастирські;
- церковнопарафіяльні[20];

Січові школи - це один з видів освітніх закладів, які існували на території Запорізької Січі в XVII-XVIII століттях. Ці школи були засновані козацькими старшинами з метою підвищення грамотності козаків та надання їм базових знань з математики, астрономії та інших предметів.

Січові школи розташовувалися в різних місцях Січі - в багаттях, шанцях, куренях та інших місцях збору козаків. Навчання в них проводилося у вигляді усної науки, без застосування письма. Крім того, школи виконували й інші функції - наприклад, в них збиралися старшини для вирішення громадських питань, проводилися релігійні обряди та інші події.

Монастирські козацькі школи були важливим елементом системи освіти на теренах України у XVII-XVIII століттях. Ці школи зазвичай були пов'язані з православними монастирями та слугували для підготовки козацьких чиновників, духовенства та інших осіб зі суспільно-політичними та культурними амбіціями.

Основною метою монастирських шкіл була підготовка учнів до різноманітних діяльностей на службі у козацькому війську та державних установах. До

програми навчання входили такі предмети, як арифметика, грамота, риторика, право, теологія та історія.

Завдяки монастирським козацьким школам було забезпечено поширення освіти серед широких верств населення та формування культурного середовища в Україні. Крім того, учні шкіл набували не тільки знання, але й цінні духовні та моральні якості, які сприяли формуванню їх особистості та успішному виконанню службових обов'язків.

Церковнопарафіяльні козацькі школи були ще одним типом козацьких шкіл, які існували на території України у XVII-XVIII століттях. Вони знаходилися при церквах та парафіях і в основному призначалися для навчання дітей духовних та світських знань.

Такі школи виникли з ініціативи церковних діячів та були утримувані церквами або місцевими громадами. Навчання проводилося зазвичай на мові, яку розуміли місцеві жителі, тобто українській, білоруській або польській.

У цих школах навчання було релігійно-морально спрямоване, тому дуже важливим елементом була підготовка майбутніх духовних та богословів. Проте, окрім цього, діти отримували основи грамоти, рахунку, знання історії, географії, музики та інших предметів.

У таких школах навчання проводилося у вільний від роботи час, зазвичай вранці та ввечері, щоб не заважати сільськогосподарським роботам. Багато церковнопарафіяльних козацьких шкіл були знищені під час чуми 1710-1711 років та російської окупації[2].

Музичні козацькі школи були одними з найважливіших культурних закладів козацької доби. Вони діяли у козацьких станицях та забезпечували музичну освіту молоді. Окрім того, вони були важливими центрами розвитку національної музики та мистецтва.

У музичних козацьких школах викладалися основи музики та гри на народних музичних інструментах, таких як бандура, кобза, ліра, дудка, сопілка, трембіта та інші. Також учні отримували практичні навички у складанні та виконанні музики, що було важливим елементом культурного життя козацьких станиць.

Однією з найвідоміших музичних козацьких шкіл була Кирило-Мефодіївська школа, яка діяла в місті Харкові. Школа була заснована в 1738 році та згодом стала однією з провідних музичних шкіл в Україні. Інші відомі музичні козацькі школи діяли в Києві, Переяславі та інших містах України.

Обдарованих учнів рекомендували для подальшого навчання у школи підвищеного типу: Острозьку, Києво-Могилянську академію, братські школи Львова та Луцька[4].

Отже, освіта в Запорізькій Січі мала важливе значення для формування козацької ідентичності та культури. Основна мета освіти полягала у формуванні відповідних навичок і знань, необхідних для успішної кар'єри в козацькому війську. Більшість освіти здобували військові, які отримували практичні навички від старших бійців. Розвиток шкільництва в Запорізькій Січі був пов'язаний з розвитком козацької держави. Спочатку освіту забезпечували козацькі старшини та наставники, а з часом з'явилися спеціальні козацькі школи. Діти козаків отримували елементарну освіту у школах, що були розташовані в кожному козацькому полку. Загалом, шкільництво Запорізької Січі мало велике значення для формування козацької ідентичності та культури.

РОЗДІЛ 2. КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ЯК УНІКАЛЬНЕ ЯВИЩЕ СВІТОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

2.1. Козацька педагогіка – невід’ємний складник української етнопедагогіки

Козацька педагогіка дійсно є важливим складником української етнопедагогіки. Це пов'язано з тим, що козацька педагогіка мала свої особливості, які відображали унікальність козацької культури та способу життя.

Однією з найважливіших особливостей козацької педагогіки було виховання козаків у дусі патріотизму та любові до Батьківщини. Козацтво, як ідеологія, ставило на перше місце вірність рідній землі та народу. Тому виховання козаків здійснювалось у дусі національної свідомості, любові до свого народу та бажання захищати його від ворогів.

Крім того, козацька педагогіка надавала велику увагу фізичному вихованню та військовій підготовці. Козакам навчалися бути сильними, мужніми та витривалими, вчилися техніці ведення бою та тактики війни. Завдяки цьому козаки були досконалою військовою машинерією, яка здатна була дати відсіч будь-якому ворогові.

Також варто зазначити, що козацька педагогіка надавала велику увагу релігійному вихованню, оскільки козаки були в основному православними християнами. У навчанні приділялося увага розумінню Біблії та її моральним принципам, а також дотриманню цих принципів у повсякденному житті[10].

Організація навчального процесу у козацьких школах мала свої особливості та відмінності від традиційних шкіл того часу. Для козацьких шкіл було характерними наступні особливості:

1. Зміст освіти. Основними предметами в козацьких школах були грамота, рахунок, релігійні знання та військова підготовка. Особлива увага

приділялась військовій підготовці, адже козаки мали бути готовими до захисту своєї землі та народу.

2. Методи викладання. В козацьких школах використовувалися методи, які сприяли більш ефективному засвоєнню матеріалу. Наприклад, викладання грамоти та рахунку відбувалося за допомогою народних пісень та рахункових прикладів, що дозволяло швидше та легше засвоювати матеріал.
3. Організація занять. Козацькі школи не мали визначеної розкладу занять. Навчання відбувалося за потребою та наявністю учнів. Також учні могли отримувати навчання від декількох вчителів з різних сфер знань.
4. Вимоги до учнів та вчителів. У козацьких школах були підвищені вимоги до учнів та вчителів. Учні повинні були бути готові до військової служби та мати досвід у бойових діях. Вчителі повинні були мати високу кваліфікацію, володіти знаннями з різних галузей та бути досвідченими військовими[10].

Козацька педагогіка грає важливу роль у формуванні козацької етики та менталітету, які включають в себе цінності, такі як відданість Батьківщині, чесність, справедливість, духовна самодостатність та інші.

Освіта в козацьких школах була спрямована на виховання козаків-патріотів, які мали високу моральну та духовну культуру. Зміст освіти включав в себе не тільки навчання ремеслу та бойових мистецтв, а й глибоке вивчення рідної мови, культури та історії України.

У козацьких школах викладання було організовано за принципом особистісно-орієнтованої педагогіки, що означало індивідуальний підхід до кожного учня, врахування його потреб та інтересів. Навчальний процес включав як теоретичні заняття, так і практичні тренування, зокрема військову підготовку та вправи на зміцнення фізичного здоров'я.

Однією з найважливіших цінностей, яку закладали в козацьких школах, була відданість Батьківщині. Виховання козаків-патріотів, які були готові боротися

за свою країну та її незалежність, було однією з головних метою козацької педагогіки. Інші важливі цінності, такі як чесність, справедливість та духовна самодостатність, також закладалися у козацьких школах. Важливо зазначити, що ці цінності стали невід'ємною складовою козацької етики та менталітету, які були відображені у таких рисах, як відданість Батьківщині, чесність, справедливість, духовна самодостатність, національна свідомість та інші. Важливою особливістю козацької педагогіки є поєднання в ній традиційних українських цінностей з військовими знаннями та навичками, що робить її унікальною та відмінною від інших педагогічних систем[1].

Таким чином, вивчення козацької педагогіки як невід'ємного складника української етнопедагогіки дозволяє краще розуміти традиції та цінності українського народу, формування його національної свідомості та ідентичності, а також взаємозв'язок між вихованням та військовою підготовкою.

Козацька педагогіка не може розглядатись окремо від інших видів народної педагогіки, оскільки вона взаємодіє з ними та є однією з її складових.

Сільська педагогіка, що є традиційною формою народної педагогіки, надавала значний вплив на козацьку педагогіку, оскільки козаки, як правило, були сільськогосподарськими працівниками. У козацькій педагогіці були відзначені такі сільсько-педагогічні елементи, як знання землеробства, тваринництва та садівництва, які передавалися молодшим поколінням.

Церковна педагогіка також вплинула на козацьку педагогіку, оскільки більшість козаків були прихильниками православ'я. Церква була відповідальна за навчання дітей читання та письма, а також за виховання духовної культури. У козацьких школах також викладалися предмети з духовного розвитку, такі як православне богослов'я, етика та мораль.

Родинна педагогіка була важливим елементом козацької педагогіки, оскільки сім'я була основною одиницею виховання майбутніх козаків. У козацьких родин діти виховувалися відповідальністю перед Батьківщиною, трудовим

етикетом, вміннями вести бойові дії, духовними традиціями та іншими цінностями[16].

Отже, козацька педагогіка взаємодіє з іншими видами народної педагогіки, і разом вони формують унікальну систему народної освіти та виховання, яка мала значний вплив на розвиток української культури.

Козацька педагогіка відіграла значну роль у розвитку української культури та освіти взагалі. Її принципи та методи стали основою для формування освітньої системи та наукової думки українського народу.

Зокрема, козацька педагогіка сприяла розвитку літературного руху та популяризації української мови. У козацьких школах активно вивчалися українська мова та література, а також іноземні мови, зокрема, польська, латинська та грецька. Козацькі школи стали притулком для багатьох відомих письменників та поетів, які потім стали символами української літератури.

Також козацька педагогіка сприяла розвитку науки та освіти в Україні. У козацьких школах вивчалися різні науки, зокрема, математика, астрономія, географія та інші. Козацькі війська також сприяли розвитку друкарства, що дало можливість поширювати наукові праці та літературу серед населення.

Крім того, козацька педагогіка відіграла важливу роль у формуванні української культури та національного самовизначення. Козаки наділені високим духовним потенціалом та високими моральними якостями, що сприяло формуванню українського менталітету, чесності, справедливості, толерантності та духовній самодостатності.

2.2. Виховне значення образу Івана Сірка

Іван Сірко (1605(1610)–1680) – це видатний козацький гетьман, який був одним з лідерів боротьби українського народу проти польсько-шляхетської імперії та

турецької імперії. Він народився у родині міщанина в містечку Миргород, на території сучасної Полтавської області.

Іван Сірко почав служити в козацтві ще у юності і відзначився в численних битвах. У 1648 році він брав участь у повстанні під проводом Богдана Хмельницького проти польської влади. У 1654 році Іван Сірко очолив національно-визвольну війну проти Польщі. Він був гетьманом козацького війська з 1663 по 1672 роки[8].

Іван Сірко був відомий своїми воєнною майстерністю та дбайливим ставленням до виховання своїх козаків. Він вважав, що успішність у битвах залежить не тільки від сил і зброї, але й від духовної підготовки бійців, їхньої мужності та відваги. Він був переконаний, що виховання козаків має бути не тільки фізичним, але й духовним процесом, що має сприяти формуванню міцної козацької етики[17].

Образ Івана Сірка мав великий вплив на розвиток української літератури та культури взагалі. Він став персонажем багатьох літературних творів, які відображали його як героя, захисника України та незламного козака.

Одним з найвідоміших творів, присвячених Івану Сірку, є поема Івана Котляревського "Енеїда". У поемі зображений образ Івана Сірка як відважного воїна та національного героя, що протистоїть польському нашествю. Також у "Енеїді" згадується знаменитий козацький загін під проводом Івана Сірка, який став символом українського героїзму.

Інші твори про Івана Сірка включають поему Тараса Шевченка "Іван Підкова", драму Івана Карпенка-Карого "На білому коні", оповідання Олесея Гончара "Сірко", поему Миколи Вінграновського "Іван Сірко", а також багато інших творів.

Образ Івана Сірка також відображений в багатьох художніх творах, зокрема в картині Іллі Рєпіна "Запорожці пишуть листа турецькому султану". Ця картина

зображує козаків, які пишуть листа султану від імені Української козацької республіки, а сам Іван Сірко стоїть в центрі картини[9].

Таким чином, образ Івана Сірка став важливим символом української ідентичності та національної гордості, який знайшов відображення в багатьох творах української літератури та мистецтва.

Образ Івана Сірка може бути використаний у виховному процесі для формування різноманітних моральних цінностей та якостей у молоді. Особливо актуальним це стає в контексті формування патріотизму та національної свідомості у молоді.

Перш за все, образ Івана Сірка може слугувати прикладом мужності та стійкості. Він був не тільки сильним та мужнім воїном, але й відзначався великою стійкістю у важких ситуаціях. Такий образ може надихнути молодих людей на подібні вчинки та формувати в них якості, необхідні для подолання життєвих труднощів.

Другим важливим аспектом виховання, який може бути пов'язаний з образом Івана Сірка, є формування самовідданості. Іван Сірко віддавав перевагу колективним інтересам свого народу перед особистими. Це може стати прикладом для молоді та навчити їх самовідданості та відповідальності перед суспільством.

Також образ Івана Сірка може надихнути на розвиток творчих здібностей та пошук власного шляху в житті. Він не боявся виходити за рамки традицій та наметів, а намагався розвивати свій потенціал та досягати поставлених цілей. Це може стати прикладом для молоді та спонукати їх до саморозвитку та досягнення власних цілей[17].

Отже, образ Івана Сірка може бути використаний як приклад мужності, стійкості, самовідданості та творчості для виховання молоді. Це може сприяти формуванню моральних цінностей та якостей, необхідних для розвитку українського суспільства.

Образ Івана Сірка має величезне значення для української історичної свідомості та збереження національної пам'яті. Сірко відомий як герой та символ боротьби за волю та незалежність українського народу, який ніколи не здався перед численними ворогами і відстоював свої ідеали до кінця.

У вихованні історичної свідомості, образ Івана Сірка може бути використаний як приклад патріотизму та відданості Батьківщині, а також як символ героїзму та стійкості. Знання історії Івана Сірка допомагає розуміти важливість національних ідеалів та духовних цінностей, а також допомагає зберегти національну пам'ять.

Образ Івана Сірка знаходить відображення у різних виданнях, підручниках з історії, мистецтва та літератури. Вивчення його біографії та вчинків допомагає збагатити знання про історію України та усвідомити її значення в утвердженні національної ідентичності.

Зокрема, українська література та культура використовували образ Івана Сірка для виховання молоді та формування її історичної свідомості. Наприклад, у творі Тараса Шевченка "Гайдамаки" Іван Сірко зображений як герой, який відстоював свободу та правду. У творах Олекси Стефаника та Івана Багряного також зустрічається образ Сірка як символ української національної ідентичності та героїзму [20].

Отже, образ Івана Сірка має велике значення у вихованні молоді, формуванні моральних цінностей та усвідомленні національної історії. Він допомагає зберегти та продовжити національну традицію героїзму та самовідданості, а також усвідомлювати важливість національних ідеалів та духовних цінностей.

2.3. Система виховання лицаря-козака

Система виховання лицаря-козака була заснована на козацьких традиціях та мала багато спільного з системою виховання в ритуалістиці та лицарській

культури. Основними принципами цієї системи були моральність, дисципліна, фізична сила та майстерність у бойових мистецтвах.

Виховання відбувалося в двох напрямках: фізичному та моральному. Фізична підготовка передбачала навчання бойових мистецтв, стрільби з лука та мушкета, кінного спорту та пішої підготовки. Моральне виховання включало в себе навчання етики, поваги до старших, мужності, гідності, чесності та правдивості.

Система виховання лицаря-козака передбачала також вивчення релігійних текстів та навчання релігійних обрядів, що сприяло формуванню морально-етичної основи вихованців. Також важливим елементом було навчання мистецтву керування та організації військових частин, що розвивало лідерські якості.

Ця система виховання була націлена на формування мужніх та морально сильних особистостей, які готові були захищати свою Батьківщину та бути прикладом для інших. У цій системі виховання велика увага приділялася підготовці до війни, але водночас навчання мирним навичкам та розвитку культури було рівно важливим елементом[14].

Система виховання лицаря-козака була дуже ефективною та дозволила створити в Україні військову силу, яка була відома своєю мужністю та відвагою.

У своїй праці «Історія педагогіки» М. В. Левківський пише про те, що виховання молоді в Україні в історичному періоді лицарства і козацтва відбувалося за допомогою спеціальних методів та засобів, що забезпечували формування моральної, духовної, фізичної та інтелектуальної сил молодих людей. Також він наводить наступну цитату: «На Запорізькій Січі існувала специфічна система відбору і вишколу молодих людей, так званих молодиків. «Хто хотів стати козаком - мусив наперед служити три роки в старого козака за джура. Джура (слуга) робив усяку роботу. Носив за козаком другу рушницю й потрібні клунки. Одразу коли навчався від того козака орудувати зброєю і

набирав вправності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли»»

Крім того, молодь виховувалася шляхом активної участі в спортивних змаганнях та військовій підготовці. Вони навчалися боротьбі, киданню ножів, стрільбі з лука та з різних видів вогнепальної зброї. Такі заняття не тільки зміцнювали фізичну силу молоді, але й формували дисципліну та відданість державі.

На додаток до цього, одним з головних засобів виховання молоді було використання переказів, легенд, епосу та історичних оповідань, які мали за мету передати цінності та моральні принципи. Ці історії також надавали можливість засвоїти знання про історію та культуру України[9].

Також молодь виховувалася в дусі національної гідності та патріотизму. Вони навчалися поважати культурні традиції, мову, символіку та історію своєї країни. Це допомагало зберегти національну свідомість та ідентичність.

Крім того, молодь виховувалася в дусі моральних принципів, таких як чесність, справедливість, гідність та повага до інших. Вони вчилися дотримуватися моральних норм та стандартів, які визначалися українською культурою.

Система виховання лицаря-козака може бути застосована в сучасній школі як зразок виховної роботи. Основні принципи цієї системи - цінності, дисципліна, патріотизм, моральність та фізична підготовка - можуть бути використані як основа для формування духовного та фізичного розвитку учнів.

Наприклад, спортивні змагання та військова підготовка можуть бути включені до шкільної програми, щоб зміцнити фізичне здоров'я та формувати дисципліну та відданість до держави. Різні форми культурно-мистецької діяльності можуть бути використані для виховання національної свідомості та розвитку творчих здібностей.

Також, система виховання лицаря-козака покладає великий наголос на розвиток моральних якостей. У сучасній школі це може бути реалізовано через роботу з психологом та соціальним педагогом, проведення тренінгів з моральної етики та міжособистісних відносин, а також організацію культурно-мистецьких заходів, які допоможуть вихованцям формувати свої цінності та ставлення до світу, а також доброчесності, чесності, толерантності та поваги до інших.

Крім того, важливим елементом системи виховання лицаря-козака є розвиток навичок та знань, що допоможуть учневі стати незалежним та успішним у житті. У сучасній школі це може бути досягнуто через застосування інноваційних методик навчання, роботу з креативними завданнями, застосування технологій, розвиток підприємницьких та лідерських навичок[15].

На додаток, в Україні є школи, які впроваджують козацьку педагогіку не тільки під час виховних заходів, а й на уроках. Наприклад Черкаська школа №6. Як зазначає Інтернет-джерело «Нова Доба» в статті «Основи козацької педагогіки – до сучасної школи», перший козацький клас тут було засновано ще в 2014 році. В 2017 році в школі існувало вже 7 козацьких класів: 1–3, 8–9 та 10–11 класи. «Відповідно до устрою, школа – це козацька республіка, а кожен із класів – рій, який має власну назву, хоругву та клич. Також учні мають свою шкільну форму, яка відрізняється від одягу інших школярів.» На додаток до цього, вказується, що школа збирається розширювати цю практику. Зважаючи на відгуки самих школярів, що також надаються в статті, можна зробити висновок, що їхнє навчання цікаве та різноманітне, адже в школі часто проводять різні конкурси, заходи та свята[7].

Отже, система виховання лицаря-козака може бути використана в сучасній школі для формування цінних моральних, фізичних та духовних якостей учнів, які будуть корисні у подальшому житті.

Як висновок, можна сказати, що козацька педагогіка є невід'ємною складовою української етнопедагогіки. Козацтво мало свої власні традиції, які знаходять

відображення в системі виховання, яка була зорієнтована на формування міцної та здорової особистості, готової до захисту Батьківщини та її народу.

Образ Івана Сірка використовувався як зразок для наслідування в українській культурі, зокрема, вихованні молоді. Він символізував козацькі духовні якості, такі як мужність, відвага, самовідданість та безстрашність. Іван Сірко був не тільки військовим командиром, а й майстром виховання, що навчив своїх підлеглих не лише воєнному мистецтву, а й культурі поведінки та загальнолюдським цінностям.

Система виховання лицаря-козака передбачала комплексний підхід до виховання молоді, який засновувався на здоровому способі життя, фізичній підготовці, вихованні моральних цінностей та патріотизму. Ця система виховання має потенціал для використання в сучасних школах, де можна застосовувати козацькі традиції для виховання молоді в дусі патріотизму, національної самосвідомості та відповідальності за долю своєї країни.

ВИСНОВКИ

У даній курсовій роботі були досліджені теми, пов'язані з освітою та вихованням на Запорізькій Січі. Були розглянуті особливості розвитку освіти та шкільництва на території Січі, визначені тенденції розвитку цих процесів. Було встановлено, що козацька педагогіка була невід'ємним складником української етнопедагогіки, а головна мета та завдання цієї педагогіки полягала у формуванні козацької моралі, духовності та військової майстерності. Було розглянуто Українське козацтво як елемент національної освіти, з'ясовано, як використовувалися козацькі школи для виховання молоді. Окремо було розглянуто виховне значення образу Івана Сірка та його вплив на формування менталітету та національної самосвідомості українського народу.

Освіта та шкільництво на території Запорізької Січі мали свої особливості та тенденції розвитку. Саме козацька еліта мала можливість отримувати освіту, проте це була переважно військова освіта, яка мала на меті підготовку козаків до ведення війни та захисту держави. У той же час, в рамках шкільництва існували козацькі школи, які забезпечували не лише військову, але і загальну освіту. Однією з основних тенденцій розвитку шкільництва в Запорізькій Січі було збільшення кількості шкіл, що було необхідним для задоволення потреб населення у вищій та середній освіті.

До особливостей розвитку освіти на території Січі можна віднести відсутність систематичної державної підтримки та фінансування освіти, що змушувало козаків самостійно забезпечувати фінансування шкіл та підтримку навчального процесу. Також, через постійні війни та козацькі повстання, освіта на території Січі не мала стабільності та була дуже вразливою до зовнішніх впливів.

Загальною тенденцією розвитку шкільництва на території Запорізької Січі є акцент на військовій освіті та підготовці козаків до ведення війни. У той же час, з появою козацьких шкіл, почала розвиватись загальна освіта, яка стала більш доступною для населення.

Про Івана Сірка можна сказати, що це — видатний козацький гетьман і військовий діяч, що став визначним символом козацької культури і традицій. Українська козацька ідеологія і система виховання лицаря-козака мали свої особливості, і образ Івана Сірка є невід'ємною складовою цієї системи.

Один з головних аспектів виховного значення образу Івана Сірка полягає в його патріотизмі і національній свідомості. Він був символом боротьби за свободу і незалежність українського народу, і відданість цій ідеї стала важливим елементом виховання козаків. Козаки вважали образ Івана Сірка прикладом справжнього лицарства і готові були пожертвувати своїм життям за служіння Батьківщині. Тому він став не тільки прикладом для інших козаків, але і ідеальним вчителем і наставником.

Таким чином, образ Івана Сірка став важливим елементом виховання козаків і формування національної самосвідомості українського народу. Він втілює в собі ідеали патріотизму, військової мужності, культури та традицій українського народу, і його образ став визначним символом української культури.

Отже, можна зробити висновок, що козацька педагогіка та виховний досвід Запорізької Січі мають велике значення для сьогодення, оскільки вони можуть бути використані для формування духовності та моральних цінностей у молодого покоління. Результати дослідження свідчать про те, що історичний досвід та педагогічні традиції можуть бути цінними ресурсами для виховання патріотичних та відповідальних громадян, що здатні до захисту своєї країни та народу. Отже, збереження та вивчення цих традицій є важливим завданням сьогодення.

РЕЗЮМЕ

Тема козацької педагогіки є цікавою та важливою для вивчення історії освіти в Україні та ролі козацької педагогіки у формуванні національної самосвідомості. Також, дослідження особливостей розвитку шкільництва на теренах Запорізької Січі може внести свій вклад у розуміння важливості освіти для розвитку нації та держави. Суспільна та педагогічна значущість проблеми зумовили вибір теми курсової роботи «Шкільництво у Запорізькій Січі».

У першому розділі роботи досліджено особливості розвитку освіти у Запорізькій Січі, розкриті тенденції розвитку шкільництва та значення діяльності козацьких шкіл в Україні.

У другому розділі визначені головна мета за завдання козацької педагогіки, розкриті виховне значення образу Івана Сірка, проаналізована система виховання лицаря-козака та її значення для сучасного шкільництва.

Курсова робота складається зі вступу та двох розділів. Обсяг роботи складає 27 сторінок. У списку використаної літератури нараховується 20 джерел.

Ключові слова: козацтво, Запорізька Січ, козацькі школи, освіта, шкільництво, національна самосвідомість, етнопедагогіка.

RESUME

The topic of Cossack pedagogy is interesting and important for the study of the history of education in Ukraine and the role of Cossack pedagogy in the formation of national self-awareness. Also, the study of the peculiarities of the development of schooling on the territory of Zaporizhzhya Sich can contribute to the understanding of the importance of education for the development of the nation and the state. The social and pedagogical significance of the problem led to the choice of the topic of the term paper "Education in Zaporizhzhya Sich".

The first chapter of the work examines the peculiarities of the development of education in Zaporizhzhya Sich, reveals the trends in the development of schooling and the significance of the activity of Cossack schools in Ukraine.

In the second chapter, the main goal of the task of Cossack pedagogy is determined, the educational significance of the image of Ivan Sirk is revealed, the system of education of the Cossack knight and its significance for modern schooling are analyzed.

The coursework consists of an introduction and two chapters. The volume of work is 27 pages. The list of used literature includes 20 sources.

Key words: Cossacks, Zaporizhzhya Sich, Cossack schools, education, schooling, national self-awareness, ethnopedagogy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афонович О. Школи в Запорізькій Січі // Українське слово. – 1996.
2. Бабишин С. Школи в Запорізькій Січі // Радянська школа. – 1991.
3. Бабишин С., Школа та освіта Давньої Русі.
4. Барановська Н. С., Шерстюк О. І. Козацькі музичні школи в контексті розвитку культури України. Львівський музичний вісник, 2009. С. 146-153.
5. Біднов В. Школа та освіта на Україні / В кн: Українська культура: лекції за ред. Дмитра Анатоліовича – К., 1993.
6. Голобуцький Володимир. Запорозьке козацтво. — К.: Вища шк., 1994. — 539 с. URL: <http://litopys.org.ua/holob/hol.htm>
7. Зінченко О. Основи козацької педагогіки – до сучасної школи. Нова Доба. 2017. 14 жовт. URL: <https://novadoba.com.ua/223297-osnovy-kozackoyi-pedagogiky-8722-do-suchasnoyi-shkoly.html>
8. Іван Сірко // Історія України в особах, ІХ—XVIII , — К.: Видавництво «Україна», 1993. — С. 311—317.
9. Левківський М.В., Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 4-те. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levkivskyi_Mykhailo/Istoriia_pedagogiky.pdf
10. Левківський, М. Школи запорізьких козаків / М. Левківський // Наука і суспільство. – 1970. – № 5 – С. 25–26.
11. Литвиненко О. Козацькі музичні школи. Історія України: Енциклопедичний довідник. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1993. С. 265-266.
12. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. — Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999
13. Сас П. М.. Запорозьких козаків система цінностей // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2005. — Т. 3 : Е — Й. — 672 с.
14. Тимофєєв В., Виховання козака-лицаря

15. Тимофеев В., Школа козацько-лицарського виховання.
16. Федорченко, Д. Мудрість козацької педагогіки / Д. Федоренко // Освіта. – 10–17 листопада, 1999. – С. 42–44.
17. Яворницький Д. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків, — К., 1992 (за виданням 1891 р.) URL: <http://www.museum.dp.ua/yavornitskypublication07.html>
18. Яворницький, Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 592 с. URL: <http://exlibris.org.ua/cossacks/index.html>
19. Яворницький, Д. Історія освіти в Україні. 2-е вид., перероб. та доп. – Львів: Каменяр, 1999. – С. 142-143.
20. Яворницький, Д. Як жило славне запорожське низове військо – 1918.